

## НОВИ ИДЕИ В БЪЛГАРСКИЯ ПЪТЕПИС ОТ НАЧАЛОТО НА XX В.

(Страшимир Кринчев — „В страната на палмите“)

КАТЯ БЪКЛОВА

През 90-те години на XX в. с творчеството на Вазов, А. Константинов и К. Величков българският пътепис завоюва широки идейно-тематични и жанрово-стилистични територии. В този период вече можем да говорим за преодоляване на безкрило описването пътувания „от-до“ с тяхната приложно-познавателна насоченост; за отчетливо диференциране на жанра от мемоара, публицистичната статия и историко-географско-етнографския очерк. Ив. Вазов и Ал. Константинов категорично налагат авторската личност в нейните емоционални и интелектуални измерения като централна ос на пътеписа, която превръща впечатленията от заобикалящата действителност в субективно изживяване. Разширяването на идейно-тематичните граници върви по две линии — от една страна, в пътеписа влизат като обекти Западна Европа, Америка, Балканите с разнообразието от проблеми на настоящето и миналото им, от друга — природата все повече се превръща в пълноценен обект на художествено изображение — извор на емоционални преживявания, подтик за размисъл, обобщения, аналогии. Публицистичните и познавателните моменти, които поддържат традицията на възрожденския пътепис, като изразяват гражданския патос, обществените стремления и личните преживявания, разширените културни хоризонти на творците все по-органично проникват в пътеписния разказ и наред със сюжетно-фабулните моменти създават единния повествователен поток на творбата. Тези процеси, затвърдени във високохудожествени произведения, на първо място — „До Чикаго и назад“, „Писма от Рим“, Вазовите „пътни бележки“, налагат до края на XIX в. пътеписа като пълноценен художествен жанр и слагат солидна основа за развитието му през следващите десетилетия.

Пътеписните творби от началото на XX в. остават в повествователната традиция на 90-те г.<sup>1</sup>, що се отнася до такива елементи като ролята на творческото изображение и мястото му в композицията, отношението въображение-достоверност, проявите на авторската личност. Но имаме основание да говорим за нови моменти в тях още в десетилетието преди войните. Имаме предвид идейно-тематичното обогатяване, което отразява новите общественно-политически настроения, духовната атмосфера, характерните идейни тенденции от началото на века. В това отношение особен интерес представлява пътеписът на Страшимир Кринчев „В страната на палмите“ — резултат от едно негово пътуване до Египет, издаден като № 5—8 на Евтина библиотека през 1910 г.

<sup>1</sup> Вж. Б. Г а н ч е в а. Българският пътепис в развитие. — Лит. история, 1979, кн. 4.

В нашата литературна критика тази творба, както и нейният автор не се отминават с мълчание, макар че не можем да говорим и за особено дълбок интерес към тях. През 30-те години ямболските вестници „Тунджа“ и „Тракиец“ нееднократно печатат материали за своя съгражданин<sup>2</sup>. Във „Възпоменателен лист за Д. Дебелянов, Илия Ив. Черен, Вл. Мусаков, Стр. Кринчев, Ст. Панчев“ (1936) Г. Бакалов посочва тънката наблюдателност, художественото виждане, чувството за социална справедливост у автора. Критиката обръща внимание на социалната страна на Кринчевото творчество — изстраданата любов към бедните и протеста срещу проявите на съвременната цивилизация; предрича му развитие на крупен културен български писател<sup>3</sup>. Наред с това през този период, въпреки общо взето положителната оценка, често се „потулва“ социалното звучене на пътеписа „В страната на палмите“, за да се изтъкне бохемското или екзотичното начало в него. Ето едно характерно в това отношение тълкуване: „В „В страната на палмите“ е показана рицарската борба между племената на синия и зеления Нил, както и волята му (на автора — б. м. К. Б.) да разгадае с чародейството на магвековните пирамиди с техните тайнствени йероглифи и да изучи на самото място културата, бита и нравите на египетските племена“<sup>4</sup>. В по-ново време Ив. Богданов нареди автора на „В страната на палмите“ между „спътниците на първенците“, видя в него не само наблюдателния, но и „идейно ориентиран пътник“. Сериозно проучване на творчеството на Кринчев направи Сл. Иванов<sup>5</sup>.

За съвременния изследовател е ясно, че именно прогресивното обществено-политическо съдържание определя значението на тази творба и мястото ѝ в литературата ни от началото на века. Този пътепис за една далечна и почти непозната за тогавашния българин страна всъщност стана пресечна точка на понякога противоречиви, но особено характерни за духовната атмосфера у нас през десетилетието идейни настроения. От една страна — идейният смут, последвал бурното и донякъде стихийно възприемане на социалистическите идеи от част от свързаната с народа интелигенция през 90-те години, от друга — преоценка на социално поведение, класова ориентация, търсене нови пътища за лична и обществена изява през следващото десетилетие. Едно едва зародило се чувство за класова принадлежност съжителствува с прояви на интелигентски индивидуализъм, желание за лично самоусъвършенстване и своеобразен духовен аристократизъм. В този смисъл „В страната на палмите“ „запечатва“ образа на прогресивния интелигент със социалистически убеждения от началото на века, с неговия искрен социален патос, но и с нестабилността на идейните му „залитания“.

Като композиция, авторска позиция и отношение субект — обект „В страната на палмите“ следва традицията на предшествениците в жанра. Той проследява хронологично пътуването до Египет и обратно, предава впечатления от видяното, породени мисли, асоциации, поетични видения „по повод“. Нова за жанра, а и за литературата ни изобщо се оказва личността на пътешественика — с пролетарско битие и осъзната принадлежност към „световния пролетариат“.

<sup>2</sup> Вж. Г. Клисarov, Т. Г. Влайков за Стр. Кринчев. — Тракиец, 1939, бр. 683; Л. Търпанов. Патриотизмът на Стр. Кринчев. — Тракиец, 1939, бр. 689; А. Салабашев. Естетичното и нравственото начало в творчеството на Кринчев. — Тракиец, 1940, бр. 745; А. Л. Гиргинов. Защо е забравен Стр. Кринчев. — Тунджа, 1936, бр. 29 и др.

<sup>3</sup> Вж. Д. Б. Митов. В: Очерки и критики, 1939; Ив. Мешков. Един забравен български писател. — Мисъл, 1930, бр. 40 и др.

<sup>4</sup> М. Янков. Неспокойният рицар на духа Стр. Кринчев. — Тракиец, 1940, бр. 759.

<sup>5</sup> Сл. Иванов. Срашимир Кринчев. — Лит. мисъл, 1979, кн. 9; Художествено публицистична творба на Стр. Кринчев. — Лит. история, 1981, кн. 7; Стр. Кринчев и пътеписният жанр. — Родна реч, 1978, кн. 6 и др.

<sup>6</sup> Вж. Неизвестни страници от Стр. Кринчев. — Септември, 1961, кн. 6; Дневник на Стр. Кринчев. — Лит. мисъл, 1976, кн. 4.

Социалният произход (син на пропадащ занаятчия) и жизнената съдба на Кринчев естествено го насочват към социалистическите идеи. Той е пряко свързан с физическия труд — работи в медни мини край Бургас, в обушарница в Бургас и хлебарница в Пловдив. Важен момент в идейното му съзряване е връзката с Г. Бакалов и работата в неговото издателство във Варна по времето, когато то е един от каналите на Лениновата „Искра“ (1901). Запознат с марксистеската литература, усвоил основните положения на теорията на класовата борба и на програмата на пролетарската революция — завземане на държавната власт, отмиране на социалистическата държава — доказателство за което е например речта му на Първи май 1903 г., Кринчев демонстрира убежденията си с типичната за времето фразеология, с космополитични „изхвърляния“, но и със завидна категоричност: „Нашата стихия е борбата. Ние искаме богатите да бъдат изтрити от лицето на земята. . . Пролетариатът от цял свят е едно семейство. Българският и американският пролетарий са братя. За нас граници няма. Нашето Отечество е тук и в Америка. . . Защо богатствата са достояние на шепата хора? Калпава е наредбата на живота. Трябва друга наредба. . .“<sup>6</sup> Сходни мисли ще намерим и в самия пътепис за Египет: „Защо тази глупава световна наредба на всяка стъпка туря тежки железни вериги на свободния човешки дух?“

Идейните позиции на Кринчев обаче не са така устойчиви, а теоретичните му познания — така стабилни. Смутен и объркан от разцеплението на Партията през 1903 г., той споделя в Дневника си, че социализмът като че ли е загубил първоначалния си блясък. И го противопоставя на индивидуалните си творчески пориви: „Социализмът за мен е златна огърлица, която ме задушава“. Обхванат от мъгливи анархистични идеи за „абсолютна свобода“, за „безгранична, дълбока потреба от свобода“, е готов да пожертвува социализма в името на своето индивидуално самоусъвършенстване. Показателно е и отношението му към М. Горки — негов кумир, от когото се отдръпва, след като в „Майка“ и „Врагове“ писателят превръща босяшкия протест в съзнателна класова борба. Сега Кринчев пише статията „Краят на Горки“<sup>7</sup>.

Социалистическите идеи на Стр. Кринчев остават докрай примесени с интелигентски индивидуализъм и анархизъм. Той възприема социализма, както много младежи от неговото поколение, до голяма степен като етично учение, привлечен от изпълнени в него стремеж към обновяване, морална чистота и красота. Дръзката мечта за бъдещето, желанието за промяна, за „бъгство от калта на живота“ се съчетава с романтичен бунт срещу старото, с устремя към нови светове, с младежка жажда за самоизява. А от всичко това до желанието за далечни пътешествия разстоянието е кратко. То съдържа и социалния протест, и стремежа към „нещо по-добро“, и принудата да се търси хляб, и съответната доза авантюризм. Да, авантюризм, не трябва да се срамуваме от тази дума, тук тя е на мястото си. Макар че критиката често иска да „защити“ Кринчев именно от тази „вина“: „Скитането му не е плод на случайно хрумване или на смъртно авантюристично влияние“ (А. Салабашев); „Кринчев не е авантюрист, не е космополит“ — категоричен е Ив. Богданов; „Това не е романтична екзалтация на авантюриста и космополита“ (Сл. Иванов). По-точен е Г. Бакалов, като смята, че авторът „Леко ни разказва авантурите на един пролетарий“<sup>8</sup>.

Днес към пътеписа „В страната на палмите“ трябва да подходим, като имаме пред вид наред с яркия социален патос — безспорно основен тон в творбата — и смесищата от бохемство („от здравия разсъдък на практичните хора всякога ми лъха на блатна гнилоца и мръсота“), от космополитизъм („Отечеството ми е цялата земя. . . За нас граници няма. Аз няма да бъда жител на

<sup>6</sup> Вж. Неизвестни страници от Стр. Кринчев. — Септември, 1961, кн. 6; Дневник на Стр. Кринчев. — Лит. мисъл, 1976, кн. 4.

<sup>7</sup> Демократически преглед, 1908, кн. 7.

<sup>8</sup> Съвременник, 1910, кн. 5.



Варна, а на цялата земя“) и от най-простото и естествено за един буден младеж нетърпеливо търсене „място под слънцето“.

Страстта към пътешествия Кринчев изповядва нееднократно: „Пътуването — страшна и увлекателна повест — пише той в есето „Пътуването“ (1907). „Ако имах пари, не би могла земята да ме побере“ („Писма от село“). „Мен ми се струва, че човек ще остане половин, че той не може да стане пълен човек, ако не излезе извън границите на нашето Отечество... Да пътуваш, вечно да бягаш от хората и наново да ги намираш, откривайки всеки път нови черти в техния характер, във вечното променение на лицата и на нещата, в тъмната неизвестност и неочакваностите да разкриваш нови красоти, да намираш нови импулси към живот, към творчество — нима вие знаете друго по-сигурно средство, за да опазите своята душа от омърсяване, от всмукване на оная кал, с която е пропит целия живот?“ („Дневник на художника“, 1909).

Може би няма да е безинтересно да съпоставим „В страната на палмите“ с други пътеписи от началото на века, също със сюжет из екзотичния Юг. Например с пътеписа на Ради В. Радев „В южните страни. Южна Арабия. Африка“ (1906) — едно добре разказано пътуване, за което сам авторът казва, че го прави с цел „да се наскита надлъж и нашир из южните страни“, книга с интригуващи заглавия на отделните епизоди, с любопитни илюстрации, с описания на обществени заведения, на пушални на опиум и т. н. — все неща, които безспорно са допадали на читателите.<sup>9</sup> Или рекламно-туристическата книга на Дан. С. Рувевски „Хавайските острови“ (1900) — едно също така луксозно, богато илюстрирано издание. Тези и подобни на тях днес напълно забравени четива умират въпреки ефектните подробности, с времето, през което са се появили, защото изчерпват познавателната си стойност с натрупването на нова информация за страната. Това е и основната причина за нефункционирането им в литературната история.

Пътеписът на Кринчев има траен литературен живот именно защото отразява освен интересни туристически обекти и още един свят — този на автора и съвременниците му, както и една епоха с нейната духовна атмосфера и идейни тенденции. И ако Кринчев в своята любознателност и жажда „да обходи всичко и всичко да види“, в трепетното очакване „да се случи нещо интересно“ следва Алеко Константинов, то неговото самочувствие, социално и индивидуално, вече го отличават от предшественика му. Да започнем със самия мотив на пътуването. Кринчев пътува, тласкан от принудата за насыщане, за да подобри социалното и материалното си положение, за да промени съществуващото си — мотив, непознат за автора на „До Чикаго и назад“. Той пътува при особени обстоятелства — пълна несигурност за утрешния ден, липса на средства, неясна крайна цел. Това не е познатият ни традиционен пътник — спокоен, осигурен с документи, пари и билет. От Александрия до Кайро пеш, по обратния път — с влак, но без билет, опасността от всякакъв род — глад, нападения, арести — ето някои от сюжетните „ходове“ във „В страната на палмите“. Тук сюжетното напрежение, както и въпросът „какво ще стане по-нататък?“, който дава тласък на повествованието — елементи, характерни изобщо за жанра, в който читателят се среща с непознатото, изненадващото, неочакваното, са особено акцентирани. Те приближават този пътепис до приключенската повест. Приключенският елемент се засилва и от темперамента на самия пътешественик, воден от непреодолима съзнателна жажда, бързо поддаващ се както на униние, така и на душе-

<sup>9</sup> Интересно е да се посочи, че тук наред с директното позоваване на „незабравимия Алеко“ и цитирането на негови мисли има моменти, които веднага ни отвеждат към „До Чикаго и назад“ — прощаването на пристанището, флиртът с хубава спътница, страданията на пасажерите от морската болест и т. н. — още едно доказателство за „дебелата сянка“ на Алеко върху цялата ни пътеписна книжнина през следващите десетилетия.

вен подем: „По-бързо! По-бързо! Животът е хубава и красиво нагласена песен и само от нас зависи. . . По-бързо само!“ Достатъчно е да получи необходимата сума за вход в Каирския музей и отчаянието му се стопява; „Като че ли някаква магическа сила възкръсва за живот. . . Първите ми огорчения се пръснаха като дим. О, светът съвсем не е тъй непоправимо лош!“

С тази непобедима жизненост, с бързата смяна на настроения и подвижния темперамент Кринчев като че ли е най-близо до Алеко. Тази близост ще доловим и на интонационно и стилно-езиково равнище. Във „В страната на палмите“ има моменти, които звучат съвсем „по алековски“: „Наоколо свят — гъмжило! Като плувнали ония ми ти хора — да ти се замае главата. Да е поне спретнат, симпатичен народ, иди-доди!“ Алековият маниер на разказване и на отреагиране на видяното, характерен за отделни моменти у Стр. Кринчев, нееднократно е отбелязван от критиката.

И така Кринчев продължава алековската традиция на емоционално-артистично отношение към обекта вместо изчерпателното му описание, на умелото фабулиране, на бегло очертавания, но изразителен шрих. Съществената отлика на пътеписа му (тук оставаме настрана, общо взето, по-ниското художествено равнище) е в идейно-тематична посока, резултат, както посочихме, от различно социално съзнание, от нов социален опит. Тук е и неговата „нова дума“ в българската литература.

Нова както за пътеписа ни дотогава, така и за цялата ни литература, е темата за труда и човека в него. В „пътните си бележки“ „София—Мездра—Враца“ Алеко не прикрива гордостта си от назначките на индустриализация в България. Той е възхитен от „грандиозния комин“ и „колосалните постройки“ на спиртната фабрика на Балабанов и Каракашев, построена по „най-усъвършенствуван европейски образец“. Отрадното впечатление му прави и фабриката на Оризов във Враца, както и самата личност на предприемчивия самоук фабрикант, пред когото е готов да сваля почитително шапка. И ако негодува от нещо, то е от нееднородната държавна политика, която не стимулира достатъчно развитието на родната промишленост, залог според него за национално консолидиране. Алеко няма, а и не би могъл да има със своето социално битие и идейни възгледи поглед за проблемите на създаващия сев момента промишлен пролетариат, за тези, които работят в „колосалните“ постройките с модерните европейски машини. А Кринчев е именно един от тези „хора на труда“, изпитали пряко както задоволството да бъдат част от самия трудов процес, да създават материални блага със собствените си ръце, сред трясъка на машините, така и съсипващата умора на дългия трудов ден, мизерната надница, господарската грубост. Затова възторгът му от паметниците на културата и цивилизацията навред по света винаги ще бъде съпътствуван със специално внимание към работещия човек, към техния пряк създател-строител. Това е внимание на човек, осъзнал както жестокия механизъм на класовото общество, така и собствената си принадлежност към „световния пролетариат“. Когато вижда огромните пирамиди, той мисли не за бездушните камъни, а за „ония, безименни труженици-роби, които със своя труд и дълготрайна мизерия са създали блясъка и разкоша на египетската цивилизация“, арабските лодкари му наваяват мисълта за руските бурлаци, които край бреговете на Волга вършат същата убийствена работа и пент същите печални песни. И пътешественикът горчиво заключава: „Колко човешкият живот е тежък и еднакъв навсякъде по земното кълбо!“

Неслучайно, изпаднал в трудно положение, където и да е по света, Кринчев търси организирани работници и разчита на помощта им. А изправен пред плодовете на една висока техническа култура, ще протестира срещу „варварската цивилизация“, срещу нейните центрове, „великолепни свърталища на бедността, на разврата и богатството. . . допотопни чудовища с гигантски челюсти и

ненаситни уста. . . "Този протест е различен от много човешкия, отчаян, недоумяващ вик на Алеко: „У-у-у! Студено! Ами кога ще живеем?“ Тук издига глас не само хуманността, но и осъзнатата класова ненавист на пария към света на господстващите.

„В страната на палмите“ има един богат културно-исторически пласт. Нерядко авторът изоставя преките си впечатления от видяното, за да премине към разсъждения „по повод“ и обобщения, най-често в социален план. Пътеписът изобилствува с мисли за миналото и съвременността на Гърция и Египет, със скокове към старогръцката митология, с литературни асоциации. Тези неособено оригинални обобщения и обстоятелствени разсъждения често лишават творбата от непосредствеността, в която е големият чар на „До Чикаго и назад“. Но и те носят типичен белег на времето — стремежа на интелигенцията към „начетеност“, към разностранни познания. В случая нас ни интересува демонстрираното тук от Кринчев материалистическо разбиране на историческото развитие и на съвременния живот — явно резултат от усвоявана литература. Класово отношение доминира в творбата, отцветява размислите за миналото и съпоставките със съвременността. То се проявява многопосочно, в интернационални рамки — в интереса към евреите („... както и тогава народът на Израела често бива принуден да се пръска по четирите краища на света“), в съчувствието към руската революционна емиграция („изгнаници на руската земя“), към бедните турски войници, във впечатленията от съвременната гръцка мизерия, която контрастира на величието на древна Елада. Едно тревожно, неспокойно съвремие нахлува в пътеписа с турските шпиони на парахода; то се отразява в биографиите на спътниците — бегълци от родината, терористи, революционери-марксиста или просто недоволници от целия свят. (Да си спомним тук безобидните, забавни и безкрайно очарователни Алекови спътници в презокеанското му пътешествие — траурната съзливка дама от Елзас, германец-солдатин в цивилни дрехи, „каучуковия“ парижанин, „хубавичките калугерки“.) Авторият социално чувствителен поглед преценява и случайни наглед епизоди от позициите на класовите отношения — туристите в Партенона, властващи навсякъде с парите си европейски буржоа, извикват у него спонтанно мисълта за милионите труженици от рудници и фабрики, които създават охолството и богатството на малцината избраници. А огорчен от факта, че не може да посети Каирския музей, защото няма пари, Кринчев възкликва: „Защо тази глупава световна наредба?“ Изобщо той постоянно намира поводи за подобни асоциации, обобщения, протести.

От друга страна, и съвременната българска общественно-политическа действителност присъствува съвсем конкретизирана в пътеписа, осмислена от определени критични позиции, чрез споменаването на Македонския революционен комитет и затворения Университет, чрез намеците за българската полиция и подвизите ѝ: „С какво ще ни изненадат тия българоубийци (гръцката полиция — бел. м., К. Б.)? С пияните си стражари ли? Слава тебе, господи, колко по-сърбез сме виждали ние у нас! Има си хас да ни трепне окоето от тая мукавена полиция!“

Но трябва да подчертаем, че въпреки присъствието на съвременния живот с неговите политически и класови антагонизми във „В страната на палмите“ Ст. Кринчев се отличава например от съвременника си-пътешественик А. Страшимиров, понесъл от Швейцария тежък товар от лични огорчения, натрупани обиди, неразчистени сметки, обществен протест. „Вървим към върха — пише Страшимиров в пътеписа си „На върха и на дъното“ (1905) — а защо ми е този ход, като ще занеса там мислите си за гнусни червеи. . . няма ли да ме обкръжат и там, в облачния връх пак глутница вълци като ония в родината. . . Нареккоха ме у нас разбойник на перото — размахва той тояга наляво



и наядано сред красивата алпийска природа, остър, понякога дребнаво личен — кръстници ми са един спътник към Парнас, който не е разбойник, а само крадец на перото и един министър, който наистина е разбойник, но не на перото“ и т. н. Недоволството, протестът от обществените порядки, от несправедливостта на класовото общество при Кринчев са по-овладени, изчистени от лични пристрастия, бихме казали, по-култивирани и „респектирани“ от срещата с един нов свят.

Срещата с този свят неизбежно изправя пътешественика пред техническите постижения на съвременната цивилизация. В отношението си към техническия прогрес Кринчев върви по следите на Вазов и Алеко Константинов. Във „В страната на палмите“ се появява образът на летящия влак, познат ни от редица писатели от този период. Безсъмнено слабо познатото тогава у нас техническо постижение впечатлява с мощността, обема, ефектността си съзнанието на творците. За Вазов „железните колелета носят живота и цивилизацията там, където векове даже дървено колело не е минало“ („Искърският пролом“, 1897). Алеко предава думите на Н. Цанов, с когото пътуват по новата жп линия София—Мездра—Враца, за „гигантските чудовища, които са дремели с хиляди векове в недрата на тези граници и сега, разбудени от чудовището на цивилизацията, скърцат и вят срещу него.“ От символ на техническия прогрес локомотивът добива у пролетарските писатели в началото на века ново метафорично значение — превръща се в символ на настъпващата революция. В поезията в проза „Локомотивът“, „В царството на утопите“ и „Разходка в бъдещето“ Д. Полянов рисува „треньт на бъдещето“, който „бърз и запъхтян като огнедишащ змей. . . сред гръм и трясък. . . буди цялата земя“.

Кринчев и спътниците му, които пътуват пеш и в неизвестна посока, с риск да се изгубят в непрогледната, изпълнена с непознати звуци египетска нощ, са свръхчувствителни и напрегнати, склонни да преувеличават всеки звук и светлина. Те възприемат недостъпното за тях и, както им се струва, враждебно превозно средство като символ на „другия свят“ — света на богатите. Разминаването между влака и човека е среща и разминаване на два непримирими свята: „Минава край нас бързият трен на живота с всичките свои богатства, блясък, красота. . . гърмящо чудовище, в чиито студен, мъчалив вървеж има надменна гордост, като важен господин, който е преминал, без да погледне наоколо си. Идва с оглушителен трясък, с две кървавочервени очи, които светят в тъмнината. И със светкавична бързина изчезва в загадъчната черна далечина.“

Вазов неведнъж изразява мечтите си за въжени линии през планината, за туристически обекти и почивни домове („Искърският пролом“, „Нашата велика планина“). За него линията през Искърския пролом е начертана от поети. Известен е и Алековият възторг от техническия прогрес и мечтата му за „българска Швейцария“. Но Кринчевият възторг от постиженията на цивилизацията, техническия прогрес, човешкия гений, обуздали природните сили и изпълнил земята с „гърмела на колелетата и писъка на фабричните свирки“ носи горчивия привкус на ново социално познание и жизнен опит. В пътеписа си „Сред Рила“ (1908) той подобно на Алеко рисува във въображението си бъдещето на планината с модерни пътища, мостове, станции и хотели. Но вече със скептичния поглед на човека на новия век пита с тревога и съмнение: „Швейцария ли?“ — бих повторил и аз, но чувствавам, че в моя въпрос ще зазвучат повече тъжни нотки. Защото дали въобще можем някога достигна Швейцария?“ И мисълта му се отклонява отново към „човешките тъмни сили, които пречат на хората, към притъпеното чувство за красота у нашия селянин, потънал в мизерия и черен труд“.

Същият „класов“ критерий разколебава у Кринчев и доскоро непоклатимото понятие „родина“. „О, Отечество, колко си хубаво! — възкликна Вазов в края

на отминалия век — ти само си чудо и всичките лъскави гранити на Финландия, и мрамори, и бронзи, и порфири на Петербург не могат се сравни по хубост с една твоя увиснала над потока балканска скала. . . .“ („Извън България“, 1891). Ако се върнем още по-назад, ще стигнем до известното на всеки българин интимно-затрогващо и възторжено патетично Каравелово „Обичам те, мое мило Отечество. . . Обичам те, мой мили крайо!“ А сега в началото на новия век чуваме от интеллигент-пролетарий смущаващото заключение „Отечество ми е цялата земя!“ Зашто носталгията по родните планински върхове с тяхната прохлада, по родните върби и тополи, желанието на странника да се върне отново при тях, също са отровени от скептицизма на новото познание и жизнен опит: „Хубаво е там, дето ни няма!“ Невъзможно е да се възстанови единството „аз и родината“, за Кринчев родината не е цялостна неделима общност, слята със светлия образ на майката. Кринчевата родина е вече *разполовена*: „*Макар че бягам от теб, но аз все пак те обичам. Обичам те за твоите балкани, за твоите богатства, не за фалша и блясъка на твоите властици, а за твоя тънещ в невежество и нищета народ*“ (к. м., К. Б.) — признава той, разделяйки се с България. И още нещо. У самия Кринчев липсва вътрешно единство и хармония. Като личност той е въвечно противоречие и несъгласие сам със себе си, раздиран между самотата в собствената си родина и желанието за бягство и привързаността си към нея. Осъзнал дълбоките социални противоречия в съвременния му свят, дълбоко неудовлетворен от порядките в собствената си страна, отчаяно търси място и възможност за лична и обществена изява. И това търсене, и тази неудовлетвореност го водят до мисълта за бягство „нанякъде“, те са в основата както на мъчителната болка в родината при вида на отпътуващ в далечината параход, така и на носталгичните видения в чужбина. „Никога в живота си не бях се чувствувал тъй самотен“ — започва той своя пътепис. Това чувство на изолация, на самота — самотата и изолацията на ненамерилия мястото си в буржоазното общество интеллигент-социалист, има при Кринчев и съвсем конкретни прояви. Известен факт от биографията му е например, че „сказката“ в родния Ямбол, която завърналият се от далечно пътешествие иска да изнесе, се проваля поради липса на интерес.

Сложните социално-психологически измерения на една личност, рожба на новия век, налагат отпечатък върху цялата идейно-тематична проблематика на пътеписа на Стр. Кринчев. Те обуславят и редица негови стилно-езикови особености. Натрупаните в голямата си част по книжен път познания — политически, философски, литературни, социологични, както и недостатъчното им осмисляне, водят до „олитературяване“, до книжност, интеллигентщина. Авторът се вижда понякога герой на роман, наблюдава се отстрани и се пита не са ли нещастни онези, които не са преживели всичко като него. Моментите на изкуствено опоектизиране и патетика се редуват с романтични видения, извикани по литературен път: „Бахчисарай с тихия шепот на влюбените, песента на целувките. . . глъхнещия, зоващ на помощ вик на някоя нещастна красавица. . .“ и т. н. В същото време тези моменти съжителствуват с поетичния реквизит на пролетарската поезия от периода. И така, от една страна, „тревожна и сладка неизвестност“, „плачуци звуци“, „несбъднат блян“, „черна сянка“, „пилигрими“ и др., от друга — „Глад и Нужда“, „безприютни и страдащи братя“, „отрудено и страдащо човечество“, „скъпи другари, които в мрака на живота хвърлят лъчи на просвета“. Тази лексика в своя еkleктизъм напомня както поезията на първите социалисти, така и елегично-сентименталните „стихове в проза“ и „проза в стихове“, типични за литературната продукция от началото на века.

Въпросът за междужанровите стилно-езикови преливания не е предмет на тази статия. Тук ще отбележим само една налагаща се аналогия с текст, писан няколко десетилетия по-късно. Това е известният Вапцаров доклад „За морето“



(1932), където четем: „Ний идем, пленени от твоята миражна даденост, омагьосани от вечния стремеж към неизвестното и душите ни ще останат завинаги заключени в легендата на твоите вълни, очаровани от неотменната жажда на незримото. . . душиите, закърмени с буря, душиите, в които вилнее един непрестанен бунт, бунтът на младостта. . . Обхващат ме черните крила на разочарованието. . .“ Тази жилавост на стилно-езикови форми през различни епохи говори за сходни душевни състояния, когато непрекипятото социално още неосмислено бунтарство се съчетава с младежка дързост и неопределено желание да се излезе от делника, с порив и устрем „нагоре“ към непознатото.

С „В страната на палмите“ Стр. Кринчев затвърдява традиционното, характерно за пътеписа на 90-те години, съчетание на публицистично-есеистични и сюжетно-фабулни елементи като трайна жанрова отлика на българския пътепис и за началото на XX в. От друга страна, категоричната класова позиция на автора, чувството за интернационална класова принадлежност, яркият социален патос, отношението към труда и трудовите хора идейно сродяват тази творба с първите прояви на пролетарската литература у нас. Така в един начален етап от проникване на социалистическите идеи в литературата ни наред със стиховете и прозата на Д. Полянов и фейлетоните на Г. Кирков пътеписът на Кринчев предлага нова, неочаквана територия за изява на тези идеи. Един факт, много показателен за литературно-историческото ни развитие тогава, както и за характеристиката на жанра. Завоювал в края на XIX в. идейно-художествени постижения, в началото на следващия в него навлизат нови теми, идеи, явява се нов герой-пролетарий, нахлува един неспокоен, космополитичен свят на социални конфликти, революционни вълнения, политически събития.

Така „В страната на палмите“ въпреки художествените си несвършенства със своята съпричастност към най-прогресивните идейни тенденции на времето си допринася за извоюване достойно място на пътеписния жанр в литературното развитие и слага началото на традиция, която през следващите десетилетия ще се развива в творчеството на Б. Шивачев, М. Вълев, Св. Минков.